

3

Cultuur in beweging

HESTER DIBBITS & THEO MEDER

‘Ze hebben het steeds over aanpassen. Maar aanpassen waaraan? Aan de Nederlandse muziek? Aan de Nederlandse keuken? Sorry hoor, maar die stelt toch echt niet veel voor.’
(Metin, Lombok, 2000).¹

Het etnologische onderzoek binnen TCULT richtte zich op de vraag of, en zo ja in hoeverre, er tussen de verschillende etnische groepen in Lombok een proces van toe-eigening van aspecten van elkaars cultuur plaatsvindt.²

Startpunt van het onderzoek was voor alle onderzoekers de Taal- en Cultuurpeiling (TCP).³ Deze huis-aan-huis-enquête vormde een eerste kennismaking met de wijk en met de buurtbewoners. Bovendien bood zij een gelegenheid om bij bewoners over de vloer te komen. In het vervolgonderzoek⁴ is via veldwerk – interviews en (participerende) observatie – geprobeerd om de context van de enquêtegegevens

---

¹ Dibbits 2000, 336.

² Het begrip toe-eigening impliceert culturele dynamiek en heeft daarom onze voorkeur boven het begrip ‘overname’. Zie Frijhoff 1997.

³ Zie Aarssen en Jongenburger 2000.

⁴ Naast de onderzoekers hebben ook verschillende stagiaires geparticipeerd in het TCULT-project, te weten: Saida El Mousaoui, Samira Mouaddab en Hind Rokned-dine (volksgeloof onder Marokkaanse vrouwen), Susan Ketner (kerstmusical en aspecten van religie op het De Bruijne Lyceum) en Ilja Hijink (volksverhalen bij jongeren en bejaarden).

beter in beeld te brengen. Als etnologen zijn we niet alleen in de cultuuruitingen zelf geïnteresseerd, maar ook in de context waarin ze voorkomen en in de betekenissen die door groepen mensen aan de verschillende cultuuruitingen worden toegekend.

Wij hebben ons bij het onderzoek in de wijk vooral gericht op de drie grootste etnische groepen: Nederlanders, Turken en Marokkanen, en het zijn ook deze drie groepen waar wij ons in dit hoofdstuk en in de afzonderlijke essays goeddeels toe zullen beperken. Waar we in de tekst de term allochtonen gebruiken, doelen we – tenzij anders vermeld – dus feitelijk alleen op de twee laatstgenoemde groepen, waarbij men zich terecht zou kunnen afvragen of beide groepen nieuwkomers, die in feite zo weinig met elkaar gemeen hebben, wel in één adem genoemd mogen worden. We zijn ons er ook van bewust dat we, zeker wanneer we in algemene termen over Nederlanders, Turken en Marokkanen spreken, onvoldoende recht doen aan alle verschillen die binnen de diverse groepen bestaan. Turkije en Marokko zijn beide, net als Nederland, multi-etnische samenlevingen en daarbij vele malen groter: de afstand tussen de Turkse plaatsen Istanboel en Kars is vergelijkbaar met die tussen Amsterdam en Boedapest.

Nu valt de heterogeniteit van de Turkse en Marokkaanse gemeenschap in Lombok en Transvaal en dus ook van onze informantengroep tot op zekere hoogte wel mee, althans als men bereid is er met enige afstand naar te kijken. De Turken zijn veelal afkomstig uit Kars (Oost-Turkije) en Karaman (Midden-Turkije) en bij de Marokkanen hebben we vooral te maken met Marokkanen afkomstig uit (of gelieerd aan families uit) de Rif. Wat de Turken en Marokkanen van de eerste en tweede generatie ondanks alle verschillen met elkaar delen, is – ook weer globaal beschouwd – hun geschiedenis van migratie en gezinshereniging, hun sociaal-economische uitgangspositie als migranten, hun trouwdheid met de islam en hun onbekendheid met de taal van het gastland.

In het navolgende bezien we welke vormen van wederzijdse (niet-) beïnvloeding denkbaar zijn en of we die zijn tegengekomen tijdens ons onderzoek in Lombok. We onderscheiden globaal:

- Invloed van autochtonen op allochtonen;

- Ontwikkelingen binnen de allochtone groepen ten opzichte van hun land van herkomst;
- Uitwisseling tussen verschillende allochtone groepen;
- Invloed van allochtonen op autochtonen.

Het onderzoeksterrein waren de Utrechtse buurten Lombok en Transvaal (doorgaans kortweg aangeduid als Lombok). Dit betekent niet dat we er automatisch vanuit mogen gaan dat de buurt ook het voornaamste referentiekader is in het dagelijkse doen en laten van onze informanten.⁵ De buurt is slechts één van de vele culturele circuits waarin onze informanten zich begeven en waar zij bewust of onbewust op reageren en hun gedrag op afstemmen.

Invloed van autochtonen op allochtonen

Een van de culturele terreinen waaraan we redelijk de invloed van de autochtone buurtbewoners op allochtone buurtbewoners kunnen afmeten, is de viering van jaarlijks terugkerende nationale feesten als Koninginnedag en 5 mei. We zien dan dat zowel aan de viering van Koninginnedag als aan de viering van het Bevrijdingsfeest door Turkse en Marokkaanse buurtbewoners actief wordt deelgenomen. Vooral veel kinderen dragen op die dagen oranje kleding en lopen rond met oranje-attributen en geschminkte gezichten. Met name aan de vrijmarkten van Koninginnedag en aan het alternatieve bevrijdingsfeest Lombok Anders wordt door allochtonen in groten getale deelgenomen. Versiering van de gevel tijdens festiviteiten gebeurt door Turken en Marokkanen echter hoogst zelden en ook het uitsteken van de Nederlandse vlag is een zeldzaamheid.⁶

Bij het vieren van verjaardagen lijken allochtonen zich op de Nederlandse cultuur te richten waar het de verjaardagen van kinderen betreft. Er worden – anders dan in het land van herkomst gebruikelijk is – kinderpartijtjes georganiseerd en op school wordt er getrakteerd. Hiertegenover staat dat feesten uit de levenscyclus zoals besnijdenisfeesten en bruiloften in Lombok (en elders in Nederland) dikwijls

---

⁵ Zie ook Duyvendak & Hortulanus 1999.

⁶ Hoofdstuk 7 (Doelman).

korter duren en minder uitgebreid of op een andere wijze worden gevierd dan in het land van herkomst.⁷

Een vorm van toe-eigening van elementen uit de autochtone orale cultuur is het vertellen van Belgenmoppen door allochtonen, jong en oud – een traditie die van huis uit onbekend is of misschien niet onbekend, maar dan met andere etnische groepen in de hoofdrol.⁸

Behalve dat Turken en Marokkanen zich elementen uit de autochtone cultuur toe-eigenen, passen zij ook tal van gebruiken aan de Nederlandse context aan. De hierboven al genoemde vieringen van feesten uit de levenscyclus vormen daarvan een voorbeeld, maar ook op andere terreinen is sprake van adaptatie. Zo zien we bij de naamgeving dat bepaalde namen door verkorting en aanpassing voor Nederlanders gemakkelijker uitspreekbaar worden gemaakt. Abderrahman wordt dan Appie of het – overigens ook in Marokko zelf voorkomende – Abder.⁹

Net als in Turkije en Marokko doen ook in Nederland niet alle Turken en Marokkanen mee aan de ramadan. De vraag is echter of de Turken en de Marokkanen die in Nederland niet meedoen hiertoe hebben besloten vanuit een behoefte aan aanpassing aan de dominante cultuur. Deze vraag valt natuurlijk niet te beantwoorden. Sowieso blijkt het lastig om een duidelijk beeld te krijgen van het aantal niet-vastenden tijdens de ramadan. Van alle Turkse en Marokkaanse informanten die wij spraken, zei nagenoeg iedereen mee te doen aan de ramadan. Maar iedereen kende ook wel in zijn of haar directe omgeving Turken en Marokkanen die niet meededen. We hebben slechts twee Turkse mannen gesproken die lieten weten dat zij niet vasten. Eén van hen dronk tijdens de ramadan koffie met ons en rookte. Enkele jongeren vertelden dat zij alleen vasten als ze in een omgeving zijn waar dit nadrukkelijk van ze verwacht wordt. Een Marokkaanse twintiger uit Lombok stelde vast dat er in zijn omgeving steeds minder Marokkaanse jongeren aan de ramadan meedoen. Ook zijn er volgens hem veel gezinnen waar maar een deel van de kinderen meedoet, iets wat wij overigens ook van andere

---

⁷ Zie over de veranderingen in de viering van feesten uit de levenscyclus bij islamitische migranten ook Dessing 2001.

⁸ Meder 2001d, 24.

⁹ Hoofdstuk 8 (Gerritzen).

Marokkaanse informanten vernamen. Onder Turkse jongeren zou er minder sprake zijn van een afname.

Lang niet op alle terreinen van het dagelijks leven vindt aanpassing aan de dominante cultuur plaats. We zagen al dat het onder Turken en Marokkanen in Lombok niet erg gebruikelijk is om bij feesten de vlag uit te hangen of de gevel te versieren. Ook op het terrein van het volksgeloof lijkt geen sprake van een veranderende houding. Voor alle (islamitische) Turkse en Marokkaanse Lombokkers die wij er naar vroegen vormt het bestaan van *djinns* (een soort geesten) en metafysische krachten als magie en het Boze Oog in elk geval een vanzelfsprekendheid. Het dragen van een amulet is onder de Turkse en Marokkaanse jongeren die hier zijn opgegroeid heel gebruikelijk en vormt voor hen niet zozeer een getuigenis van religieuze identiteit (zoals het kruisje bij katholieken), maar veeleer een voorwerp waaraan een bovennatuurlijke macht wordt toegeschreven (*afweer*) en waar niet lichtzinnig mee moet worden omgegaan.¹⁰

Voor kwesties rond reinheid en onreinheid geldt min of meer hetzelfde als voor het volksgeloof: ook hier vonden wij geen aanwijzingen voor een verandering van attitude. Zoals bekend eten moslims geen varkensvlees omdat het varken een onrein dier is en strengere moslims eten alleen vlees dat volgens islamitische wijze geslacht is. De acht (islamitische) vrienden die door Boumans, Dibbits en Dorleijn in het kader van het TCULT-onderzoek werden geïnterviewd, vertelden dat zij kort na elkaar allemaal besloten hadden bij McDonald's voortaan in plaats van de gebruikelijke hamburger een broodje visfilet te bestellen omdat vis – anders dan het niet-ritueel geslachte hamburgervlees – onder alle omstandigheden *halal* (toegestaan) is. Behalve het varken wordt ook de hond door moslims als een onrein dier beschouwd en derhalve zelden als huisdier gehouden. We zijn in Lombok slechts één uitzondering tegengekomen: een Turkse timmerman hield een husky genaamd Bobbie als huisdier.

Dat het inmiddels niet ongebruikelijk meer is voor Turken en Marokkanen om met Kerstmis een kerstboom te kopen, is tijdens ons onderzoek nauwelijks bevestigd. De kerstviering wordt in sterke mate als een christelijk feest ervaren en de kerstboom als een exponent daarvan. De enkele Turk en Marokkaan die thuis wel een

---

¹⁰ Zie onder meer Boumans, Dibbits & Dorleijn 2001.

kerstboom neerzet, kan op kritische vragen rekenen van verwanten en vrienden. Een feest als Sinterklaas wordt door (islamitische) Turken en Marokkanen in mindere mate als christelijk ervaren en wordt vaker gevierd, zeker als er kleine kinderen in huis zijn die op school ook met het feest in aanraking komen. Maar de meeste islamitische ouders hebben er geen behoefte aan dat hun kinderen een tijdje in de Sint geloven: hun kinderen krijgen al op jonge leeftijd te horen dat Sinterklaas niet echt bestaat en dat het om een verklede man gaat.¹¹

De meeste (oudere) Turken en Marokkanen koesteren het ideaal om na hun dood in het land van herkomst te worden begraven; velen hebben zich hiervoor verzekerd. Hier is natuurlijk ook een religieus aspect aan verbonden; men wil in islamitisch gewijde aarde begraven worden. Binnen de cultuur van veel Turken en Marokkanen neemt de islam sowieso een tamelijk onaantastbare positie in. “Het is paars en het vliegt door de kerk? Jezus in zijn trainingspak” kan wel, maar eenzelfde grap over Mohammed is bij alle generaties Turkse en Marokkaanse moslims absoluut *not done*.

De kennis van traditionele volksverhalen gaat onder allochtonen, zeker onder Turken, niet snel verloren. Turkse kinderen zijn nog steeds in staat om traditionele verhalen over Nasreddin Hodja en Kelog*lan te vertellen. Voor met name Berberse kinderen lijkt het moeilijker te putten uit een traditionele verhaalbron. Beide groepen kinderen vertellen overigens met evenveel gemak moppen over de traditionele Nederlandse Jantje.¹²

Ontwikkelingen binnen de allochtone groepen ten opzichte van hun land van herkomst

Kijken we hoe de ontwikkelingen binnen de Turkse en Marokkaanse gemeenschap in Nederland zich verhouden tot die in Turkije en Marokko zelf, dan blijkt er op sommige terreinen sprake van verwijdering en op andere terreinen sprake van een parallelle.

Van verwijdering zou men (onder andere) kunnen spreken in het geval van allochtone jongeren die in Nederland opgroeien en tijdens

¹¹ Hoofdstuk 6 (Dibbits).

¹² Zie Meder 2001c.

de vakantie in Turkije of Marokko ondervinden dat zij de begrotingsrituelen uit het herkomstland van hun ouders niet (meer) kennen.¹³ Een deel van de fitnesses wordt hen mogelijk niet meer geleerd, maar tegelijk zien we de gebruiken ook opschuiven in de richting van de dominante Nederlandse cultuur.

Een andere vorm van verwijdering zien we op het gebied van de materiële cultuur. In veel huizen van Turkse en Marokkaanse Lombokkers staan traditionele ‘typisch Turkse’ of ‘typisch Marokkaanse’ voorwerpen uit het land van herkomst die men in huizen in Turkije of Marokko zelf niet zo snel zal tegenkomen of die daar in elk geval een minder prominente plaats in het interieur innemen. Inspeland op dit verschijnsel hebben zich in de afgelopen jaren diverse ondernemers in Lombok gevestigd met een ruim aanbod aan traditionele Turkse en Marokkaanse meubels en huishoudelijke artikelen. Voorwerpen die in het land van herkomst als ouderwets worden beschouwd, krijgen in het migratieland een bijzondere waarde als souvenirs, een tastbare herinnering aan het land van herkomst. De zijden of plastic bloemen die we in veel Turkse en Marokkaanse interieurs tegenkomen, zijn daarvan een voorbeeld. In Nederland bestaat hier veel vraag naar, terwijl ze in Turkije en Marokko – zeker in de steden – veel minder gewild zijn. Daar richt men zich bij de inrichting van het huis doorgaans eerder op datgene wat als typisch Europees beschouwd wordt. Tegenover de ‘modernisering’ van de Turkse en Marokkaanse interieurs in Turkije en Marokko, staat de ‘traditionalisering’ van de Turkse en Marokkaanse interieurs in Lombok (Nederland). Dit traditionaliseringsproces – we zouden hier ook kunnen spreken van een etniseringsproces – moet worden gezien tegen de achtergrond van de nieuwe context waarin de migranten terecht komen: wonend in een ‘vreemde’ omgeving, gaat men op zoek naar iets vertrouwds of naar iets ‘eigens’. Om de eigen identiteit te benadrukken zet men dan bijvoorbeeld een Turks vlaggetje op de televisie, en hangt men afbeeldingen van beroemde moskeeën en Koranteksten aan de muur.¹⁴ In het land van herkomst doet zich een dergelijke ontwikkeling niet voor – de identiteit behoeft daar niet een dergelijke nadruk – en dus vindt er een verwijdering plaats.

---

¹³ Boumans, Dibbits & Dorleijn 2001.

¹⁴ Dibbits 2000.

Naast veel ‘traditionele’ goederen uit het land van herkomst zijn er in de huizen van veel Turkse en Marokkaanse Lombokkers ook veel algemeen gangbare, ‘moderne’ goederen uit Turkije en Marokko te vinden. Was het onder de eerste generaties Turken en Marokkanen gebruikelijk om bij vakanties voor verwanten en vrienden in het land van herkomst goederen uit Nederland mee te nemen, nu is er ook sprake van een druk goederenverkeer in tegengestelde richting. Met name veel huishoudtextilia (gordijnen, vitrages, dekbedovertrekken, babykleren) worden meegebracht uit Turkije en Marokko.¹⁵

Het zou dan ook onjuist zijn het proces van traditionalisering te beschouwen als een resultaat van achterblijven door de afwezigheid van contacten met het land van herkomst. Doordat veel Turken en Marokkanen regelmatig in contact staan met het land van herkomst, hetzij door vakanties, hetzij door telefonisch contact, is men doorgaans juist heel goed op de hoogte van de ontwikkelingen in het land van herkomst. Door middel van schotelantennes zien veel Turken en Marokkanen in Lombok deels ook dezelfde televisie-programma’s als hun landgenoten thuis. Men weet precies wat daar ‘in’ is. Voor een deel gaan de ontwikkelingen daar en hier ook gelijk op. Wereldwijd groeit het gebruik van mobiele telefoons en internet, alsmede de hegemonie van de Amerikaanse popmuziek, filmindustrie en consumptiepatronen (het zogeheten globaliseringsproces). Of men nu in Turkije, Marokko of Nederland woont: men kan overal dezelfde elektrische apparatuur vinden.

Uitwisseling tussen de verschillende groepen allochtonen onderling

Volgens het algemene beeld is de verstandhouding tussen Turken en Marokkanen niet goed. Dit beeld werd bevestigd door diverse informanten. Van Turkse zijde werd de onderzoekers verzekerd dat Turken meer sociale contacten in de wijk hebben dan Marokkanen,

---

¹⁵ Zie voor de Turkse gemeenschap ook het stageverslag van Nalan Hasirci ‘Nederlandse meubels met een Turks tintje’ (juli 2001). Hasirci interviewde in het kader van haar stage bij de afdeling etnologie van het Meertens Instituut dertien Turkse vrouwen (1e en 2e generatie) uit Amsterdam en omgeving over hun interieurs. Onze indruk is dat in Lombok de situatie in grote lijnen hetzelfde is.

dat Marokkaanse vrouwen gemakkelijk te herkennen zijn aan hun luide en schrille stemgeluid, en dat de Marokkaanse hygiëne te wensen overlaat. Van Marokkanen kregen de onderzoekers te horen dat Turken vreemde eetgewoonten hebben, en dat zij snel aangebrand en agressief zijn. Vergelijkbare stereotiepe beelden en vooroordelen (armoedigheid, viesheid, criminaliteit) zagen we ook terugkeren in moppen, die Turken en Marokkanen over elkaar vertellen (terwijl ze aanmerkelijk minder van dergelijke moppen over Nederlanders maken). Nu zijn moppen weliswaar een vorm van fictie en komen de stereotiepen maar ten dele overeen met het beeld dat men in de werkelijkheid van elkaar heeft, het tappen van moppen over bepaalde groepen geeft vaak wel inzicht in de plaats die mensen elkaar toekennen in de etnische hiërarchie.

Tegenover deze negatieve geluiden over en weer, staan diverse vormen van uitwisseling tussen de Turkse en Marokkaanse gemeenschappen. Marokkaanse Lombokkers kopen hun meubilair in Turkse winkels, Marokkaanse vrouwen bezoeken regelmatig de Turkse *hammam* (badhuis), Turkse jongeren luisteren naar Marokkaanse muziek en Marokkaanse en Turkse kinderen zingen fonetisch elkaars liedjes mee.¹⁶ Sommige vormen van uitwisseling vinden plaats binnen een sfeer van hechte, inter-etnische vriendschappen. Vooral onder de lagere schooljeugd zijn dergelijke vriendschappen niet ongewoon. Maar ook onder oudere buurtgenoten troffen wij ze aan, hoewel de meeste jongeren zich tijdens hun middelbare schoolleeftijd meer gaan richten op de ‘eigen’ groep. Bij de Turkse, Marokkaanse en Surinaamse jongens uit de Lombokse vriendengroep die Boumans, Dibbits en Dorleijn volgden, werd het contact juist na de lagere school intensiever; zij gaan als twintigers met elkaar op vakantie naar de herkomstlanden van hun ouders, brengen elkaar door hun moeders bereide maaltijden en bezoeken (incidenteel en in gezelschap van anderen uit de vriendengroep) elkaars moskeeën.

Zowel bij deze vrienden als bij andere allochtonen – jongeren en volwassenen – zien we de ontwikkeling van een allochtone subcultuur. Deze is niet zozeer het gevolg van uitwisseling tussen verschillende etnische groepen, maar houdt veeleer verband met een gemeenschappelijke uitgangspositie. Wat nagenoeg alle Turken en Marokkanen met

---

¹⁶ Hoofdstuk 5 (Van Dijk).

elkaar delen, is hun vertrouwdheid met (de cultuur van) de islam.¹⁷ Zoals we hiervoor al opmerkten, speelt de islam bij tal van keuzes die Turken en Marokkanen in het dagelijks leven moeten maken, een belangrijke rol. Islamitische Turken en Marokkanen zien zich voor andere vragen gesteld dan autochtone Nederlanders. Moslims uit de wat orthodoxere islamitische circuits wijzen het dragen van gouden sieraden voor mannen af en zullen ook nooit een piercing en tatoeage nemen.¹⁸ Turkse en Marokkaanse vrouwen uit islamitische milieus worden vroeg of laat geconfronteerd met de vraag of zij een hoofddoek moeten of willen dragen, hetzij als zichtbaar kenmerk van religiositeit of identiteit, hetzij als middel om meer bewegingsvrijheid te verkrijgen, of om nog andere redenen. Het resultaat is een grote variatie in de cultuur van het dagelijks leven, met tal van accentverschillen binnen dezelfde families, generaties en vriendengroepen, waarbij we met name bij jongeren een speciale belangstelling zien voor een niet lokaal of regionaal gekleurde variant van de islam (pan-islamisme).¹⁹

Behalve op het gebied van de religie is er ook op het gebied van de muziek sprake van gedeelde interesses bij allochtone jongeren en zou men kunnen spreken van een allochtone subcultuur. Het betreft hier hun belangstelling voor ‘zwarte popmuziek’.²⁰

Invloed van allochtonen op autochtonen

Dat allochtonen zich bepaalde aspecten van de dominante autochtone cultuur toe-eigenen, is soms bittere noodzaak. Voor wie zich in een migratiecontext staande wil houden, maakt de kennis van andermans culturele eigenheden het leven er allicht gemakkelijker op. Andersom is die noodzaak er eigenlijk nauwelijks. Incidenteel is er echter wel sprake van toe-eigening van (delen van) de cultuur van allochtonen.

---

¹⁷ Boumans, Dibbits & Dorleijn 2001.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

Bij de lagere-schooljeugd zien we inter-etnische uitwisseling van bijvoorbeeld liedjes en moppen vrij soepel verlopen.²¹

Nederlandse middelbare scholieren zijn niet alleen goed op de hoogte van gebruiken tijdens de ramadan, sommigen doen een dag mee om te ervaren hoe het is om een dag niet te eten en te drinken. Onder Nederlandse jongeren zijn bepaalde allochtone popmusici (met name die de Top Veertig halen) redelijk populair, zoals de Turkse Tarkan en de Algerijns-Arabische Cheb Khaled.

Veel autochtonen in Lombok halen hun dagelijkse boodschappen en soms ook de meer exotische waren bij de Turkse, Marokkaanse en Iraanse middenstand. In sommige autochtone interieurs hebben we typisch Turkse en Marokkaanse elementen aangetroffen, zoals vazen, kleden en theeglazen (kleine Turkse theeglaasjes of de grotere met goud versierde Marokkaanse glazen voor de thee met mint). Het zijn vooral de hoger opgeleide, progressief-georiënteerde import-Lombokkers die belangstelling aan de dag leggen voor allochtone culturen. Zij verdiepen zich ook, meestal aan de hand van boeken, in de traditionele verhalen en liederen.²²

Bij de aanpassing van de 'eigen' cultuur aan de cultuur van allochtonen houdt men nadrukkelijk rekening met de andere normen en waarden van allochtone buurtbewoners. We hebben meegemaakt dat Nederlandse burens de allochtone bewoners kwamen feliciteren met het slachtfest. Veel jongeren en hoger opgeleide Nederlanders vermijden het om tijdens de ramadan in het bijzijn van moslims overdag te eten en te drinken en weten ook dat in deze periode de tegenovergestelde seksen elkaar overdag niet mogen kussen, niet de hand mogen geven en geen afspraakjes mogen maken. Op de scholen en in de buurthuizen (dus in het publieke domein en niet zelden door Nederlandse cultureel werkers geïnitieerd) wordt wel het zogenaamde Drie-In-Een-Fest gevierd, een combinatie van het Turkse Kinderfeest (23 april), Koninginnedag (30 april) en Bevrijdingsdag (5 mei).

Tegelijkertijd valt op dat juist in de overwegend autochtone delen van bepaalde straten in Lombok en Transvaal zich een opvallende herleving van de traditionele straatfeesten voordoet. Zo wordt er uit-

---

²¹ Van Dijk 1999, Meder & Van Dijk 2000 en Meder 2001c.

²² Hoofdstuk 4 (Meder); hoofdstuk 5 (Van Dijk).

sluitend in het meest autochtone deel van de Bandoengstraat jaarlijks weer een straatfeest gevierd (zoals dat voor de Tweede Wereldoorlog al gebruikelijk was). Op de handwerklclub in Dienstencentrum West laat een autochtone vrouw weten dat allochtone vrouwen daar niet welkom zijn. De grootste afkeer van de aanwezigheid van ‘buitenlanders’ en hun gewoonten treffen we aan bij de groep oudere, geboren en getogen Lombokkers die hun wijk in de loop der jaren hebben zien veranderen: de kloof tussen ‘wij’ en ‘zij’ is hier het grootst.²³

De verwijten zijn velerlei: groentenstallen die de stoep versperren, baldadig gedrag van kinderen en jongeren, roekeloos rijgedrag, zwerfvuil op straat, de oproep tot gebed vanuit de moskee per luidspreker et cetera.

Onder genoemde oude Lombokkers is de blik het meest etnocentrisch gericht. Voor hen is de Nederlandse cultuur een vanzelfsprekendheid en al wat er van afwijkt is vreemd. Toch vinden we onder hen – in het algemeen gesproken – geen neiging tot publieke etnisering. Daarvoor voelen veel ouderen zich toch al te zeer geïsoleerd en *outnumbered* door allochtone bevolkingsgroepen (“Wij hebben hier niks meer in te brengen”). Procentueel gesproken zijn de etnische Nederlanders weliswaar nog steeds in de meerderheid, maar als ouderen aan alle zijden tussen allochtone burens komen te wonen en allochtone ondernemers meer en meer de middenstand voor hun rekening nemen, versterkt dat al snel hun gevoel van isolement.

Onder jongeren lijkt dit gevoel minder te bestaan. Uit de enquête die op het De Bruijne Lyceum is gehouden, is wèl gebleken dat sommige jongere autochtonen een hekel hebben aan wat zij *radio Mekka* noemen of een uitgesproken voorkeur aan de dag leggen voor *hard rock* en *heavy metal*, muziekstijlen met een mono-etnische connotatie (‘blanke popmuziek’), waaraan allochtone jongeren juist relatief vaak een hekel hebben.

Conclusies en discussie

Uit het voorafgaande is gebleken dat verschillende vormen van toe-eigening en etnisering gelijktijdig kunnen voorkomen. Er vindt wel

---

²³ Zie hoofdstuk 5 (Van Dijk).

culturele uitwisseling plaats ten gevolge van contactsituaties, maar dit gebeurt vaak op individueel en incidenteel niveau. Bij allochtonen is, naast toe-eigening van elementen uit de autochtone cultuur, vooral sprake van veranderingen in de eigen cultuur of beter: de als eigen beschouwde cultuur. Deze veranderingen kunnen verband houden met de nieuwe Nederlandse context, maar ook met ontwikkelingen in het herkomstland.²⁴ Er vindt incidenteel toe-eigening plaats van als typisch Turks of Marokkaans beschouwde cultuurelementen door autochtone Nederlanders. Dit gebeurt echter vaak indirect, bijvoorbeeld via verhalenboeken of kookboeken. Vooral de oudere autochtone Lombokkers leggen weinig belangstelling voor de allochtone culturen aan de dag. Globaal gesproken vindt toe-eigening van elementen uit andere culturen vaker plaats onder jongeren dan onder ouderen. Wat we niet in het hierboven gegeven overzicht terugzien, is dat bij één en dezelfde persoon verschillende vormen van integratie en etnisering kunnen voorkomen, zonder dat deze als strijdig met elkaar hoeven te worden beleefd. Iemand kan bijvoorbeeld hechten aan taalbehoud en de jaarlijkse viering van het Offerfeest, maar met Koninginnedag de Nederlandse vlag uithangen en als vakantieland eerder Engeland of Mexico dan Marokko of Turkije uitkiezen.

Die gevarieerdheid in het individuele repertoire kan mooi worden geïllustreerd aan de hand van de groep van acht Lombokse vrienden van rond de twintig – Marokkaans, Turks en Surinaams-Hindoestaans van samenstelling.²⁵ De jongens zijn ambitieus en tonen zich gedreven om het ‘maatschappelijk te maken’. Op dit moment zijn ze druk bezig met het opzetten van een culturele stichting, waarvoor regelmatig vergaderd wordt. Het streven naar maatschappelijk succes is terug te vinden in hun uiterlijke presentatie. Allemaal hebben ze een hekel aan gympen en trainingspakken, glimmende zwarte pakken, grote gouden kettingen en opzichtig gedrag met mobiele telefoons. Het is hun stijl niet en ze vinden dat het een onaangepaste, ‘randgroeperige’ indruk maakt. De jongens dragen liever modieuze of – als het werk dit vereist – nette kleding die ruimte laat voor persoonlijke details.

---

²⁴ Dibbits 2000.

²⁵ Boumans, Dibbits & Dorleijn 2001.

Het uitgaan is een belangrijke gezamenlijke activiteit. Dan komen zij dikwijls in situaties waarbij ze moeten bepalen of zij zich als moslims aan de islamitische voorschriften willen houden. Er wordt onderling veel over gepraat. Soms passen zij hun gedrag aan elkaar aan, maar er zijn ook duidelijke verschillen binnen de groep. De een voelt zich aangetrokken tot de meer orthodoxe en intellectuele islam, een ander neemt welbewust meer ruimte voor een eigen interpretatie, los van schriftelijke bronnen. En weer anderen beschouwen de islam als vanzelfsprekend, en verdiepen zich minder in religieuze vraagstukken.

Kijken we naar de ideeën van de vier Marokkaanse jongens uit de groep over de talen van hun ouders, dan zien we een aantal interessante verschillen. Als we er de muziekvoorkeuren naast zetten, wordt duidelijk hoe lastig het is om de jongens als individu, laat staan als groep, te classificeren. Rachid, een van de vier Marokkaanse jongens en in religieus opzicht de meest 'orthodoxe', hecht veel waarde aan het behoud van het Arabisch en luistert als enige regelmatig naar Marokkaanse en Arabische muziek. Azzadine hecht aan het Berbers, zijn thuistaal, maar heeft niets met de muziek uit de streek waar zijn ouders vandaan komen. Badir, de derde Marokkaanse jongen, houdt zich weinig bezig met de vraag of bijvoorbeeld zijn kinderen later ook Arabisch moeten kunnen spreken en luistert weinig naar Marokkaanse muziek. Hij heeft de anderen kennis laten maken met *mellow*, een bij uitstek a-politieke party- en smeltkroes-muziek met een internationale uitstraling. Youssef, de vierde Marokkaan, vindt alles leuk, 'als het maar gezellig is'.

Naast elkaar vinden we bij de vriendengroep de van oorsprong Amerikaanse popcultuur, islamitische denkbeelden en gebruiken, culturele uitingen uit het land van hun ouders en een misschien wel typisch Nederlandse carrière van opleiding en werk, van plannen en van vergaderen.

Zoals we de grote lijnen kunnen nuanceren aan de hand van individuele gevallen, zo zal in de navolgende bijdragen van de verschillende onderzoekers een genuanceerder beeld van de culturele ontwikkelingen in Lombok worden gegeven. We gaan daarbij uit van concrete cultuuruitingen, namelijk het vertellen van verhalen, het zingen van liedjes, de viering van kalenderfeesten, het versieren

van de publieke ruimte en de naamgeving. Meder en Van Dijk zullen in hun bijdragen over respectievelijk verhalen en liedjes vooral ingaan op de belangstelling van autochtone wijkbewoners voor de allochtone vertel- en zangcultuur. Dibbits en Doelman beschrijven aspecten van de feestcultuur onder allochtonen. Gerritzen behandelt de naamgeving bij diverse etnische groepen. Samen tonen deze bijdragen hoe groepsvoorkeuren en individuele keuzes het alledaagse leven in Lombok bepalen.